

ŞAHSEVEN MAFRAŞI; DESEN, TEKNİK, RENK

Şerife ATLIHAN¹, Ashkan RAHMANI²

ÖZET

Şahsevenler Türk kökenli bir toplum olarak İran'ın Kuzey Batısında bulunan Azerbaycan ile Erdebil bölgesinde yaşamaktadır. Geçim kaynakları hayvancılık ve halı-kilim dokumacılığıdır. Yaşam tarzına bağlı birkaç çeşit saklama eşyası Şahsevenler tarafından dokunmaktadır. Çanta, mafraş, heybe, gaşığı (kaşık), torba ve çuval bu dokumalardandır. Bu dokumalar arasında mafraşlar üç boyutludur. Yükte yer alan en büyük saklama eşyası yine mafraşlardır. İçinde günlük kullanılmayan yatak örtüleri ve kıymetli takım elbiseler konulur. Eskiden genç kızlar evlenmeden önce en az bir çift çeyizleri için dokurdu. Geometrik motiflerle dokunan mafraşlar, desen düzenlemesi bakımından genelde dört grupta ele alınır. Yatay şeritli, diyagonal, madalyonlu ve serbest serpilmiş olan motifler. Mafraşlar, genelde ilikli kilim ve "gayık" denilen sumak tekniği ile üç parça halinde dokunur. Dokunduktan sonra üç parça dikilerek birleştirilir. Mafraş dokuması için "göy hanesi" denilen dikey tezgah kullanılır. Kırmızı ve tonları, mavi, sarı ve beyaz ana renk olarak tercih edilir. Bu bildiriye, Doğu Azerbaycan bölgesi Tebriz, Ahar, Kaleybar merkez ve As yaylasındaki göçebelerde yapılan alan araştırması sonucunda tespit edilen 24 adet (As yaylası: 7 örnek, Kaleybar: 5 örnek, Ahar: 4 örnek, Tebriz: 8 örnek) Şahseven mafraşlarının motifleri, desen düzenlemesi, teknik ve renk özellikleri açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şahseven, mafraş, İran, Yörük, desen, renk, teknik

THE SHAHSAVAN MAFRASH

ABSTRACT

Shahsavan is a Turkish population in Azerbaijan and Ardabil provinces in Northwest of Iran. Their livelihood is based on ranching and weaving carpets and kilims. Depending on their lifestyle, they weave some container weavings; "çanta" (small bag), "mafraş" (bedding bag), "heybe" (saddlebag), "gaşığı" (bag for spoon), "torba" (bag) and "çuval" (storing sacks) are some of them. Among these weavings, Mafrash is three dimensional weaving. Mafrash is a biggest weaving-container that placed on the load too. It is used to store daily unused bedspreads and precious cloths. From the past, young girls weave at least a couple of them before getting married, as their dowry. Mafrash woven with geometric motifs, are divided into four groups, in terms of design composition; horizontal panel, diagonal, with medallion, and the free sprinkled motifs. Mafrash is weaved in three pieces with kilim technique and so called "gayık" as a soumak technique. After weaving, three pieces are combined by sewing. A vertical loom called "göy hanesi" is used to weave mafrash. Red and its shades, blue, yellow and white colors are the main preferred colors. In this paper, the properties of patterns, design composition, techniques and colors of the 24 pieces of Shahsavanmafrash identified as a result of field research in the East Azerbaijan province; Tabriz, Ahar, Kaleybar cities and As summer pasture (As summer pasture: 7 pieces, Kaleybar: 5 pieces, Ahar: 4 pieces, Tabriz: 8 pieces).

Keywords: Shahsavan, mafrash, Iran, nomads, design, color, technique

¹Profesör, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları, atlihanerife@gmail.com

²Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, rahmani.ashkan@yahoo.com

1.Giriş

Tarih boyunca Türkler sanatın farklı dallarıyla uğraşmıştır. Mimari, minyatür - tezhip, çinî, dokumalar, ahşap, hat vb. gibi sanatlar uğraştıkları bu dallardandır. Ürün verdikleri bu sanat dallarında, Türkleri dünyaya tanıtan sanat grubu dokumadır. Bunda dokumanın Türk karakterli oluşu etkilidir. Bu sanat İran’da yaşayan Türkler tarafından hala sürdürmektedir. Kaşkaylar, Afşarlar, Halaçlar, Türkmenler ve Şahsevenler İran’ın en büyük Türk soylu toplumlarından. Şahsevenler’li (Boy) İran’ın büyük göçebelerinden sayılır. Coğrafya olarak üç ülkenin (Azerbaycan, İran, Türkiye) hemen hemen arasında olan Şahsevenler’in çoğu hala konar-göçer hayatı sürdürmektedir (resim1, 2). Asıl mesken tuttıkları yerler İran’ın Kuzey Batısında bulunan Azerbaycan ile Erdebil bölgesidir. Bu toplum genelde düz dokuma kilim, çözgü yüzülcü ve verni gibi dokumalarda kendilerinden söz ettirirler. Konar-göçer olmaları saklama eşyalarına daha çok önem vermelerinde etkili olmuştur. Yaşam tarzına bağlı birkaç çeşit saklama eşyası bu toplum tarafından dokunmaktadır. Çanta, mafraş, heybe, kaşıktan, torba ve çuval bu dokumalardandır. Bunlar arasında sadece mafraşlar üç boyutludur ve en büyük saklama dokuması yine mafraşlardır. Gerek estetiği gerekse işlevselliği bakımından Şahsevenler mafraşları, Türk kökenli dokumalar arasında önemli bir yere sahiptir.

Resim 1. Kaleybar yöresinde As Yaylası, Şahseven (Arasbaran İli),
23.06.2014

Resim 2. Keçi ve koyun sağma, Kaleybar, As Yaylası, Şahseven
(Arasbaran İli), 23.06.2014

Sosyal Yapı

Şahseven kelimesini ilk açıklayan 1560 – 1632 tarihleri arasında yaşayan İran tarihçisi İskender Beg Münşi’dir. İskender Beg Münşi’nin yazdığı İran tarihi kitabında yer alır (Azadi ve Andrews 1985, 17). Şahsevenler, Safevi hanedanlığının (1502 – 1737) döneminde I. Şah Abbas (1587 – 1629) tarafından bir çok taifenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunlar hükümdara sadık ve onlara bağlı olanlardır. Kendilerine “şahi seven” (Şahi Seven) denilmiştir (Tapper 1986, 509; Tapper 1999, 1422-1423). Timur Han, I. Beyazıt (1402)’ı mağlup edip ülkesine geri dönerken Şam ve Anadolu’dan 5000 aileyi esir olarak götürmüştür. Timur, Erdebil’de Şeyh Ali (Şah İsmail’in atası) ile görüşükten sonra Anadolu esirlerini serbest bırakmıştır. Bazıları Anadolu’ya dönüş yaparken Bazıları ise Şeyh’in etkisi altında kalarak orada kalmayı tercih etmiştir. Kalanların birçoğu Rumlu, Afşar, Kaçar, Ustaclu, Teklu, Şamlu gibi önemli aşiretlerdendir (Kuhestani 2002, 39-41; Tanavoli 1985, 13). Daha sonra bu aşiret mensupları ve civar aşiret mensuplarının katılımıyla İran’da Kızılbaş 2 ulusunu oluşturmuşlardır. Kızılbaşlar Safevi hanedanlığının oluşmasına vesile olurken aynı zamanda önemli görevlerde de bulunmuşlardır. Bu grubun başında bulunan kişiler görev almak için rekabet ederek Safevi hanedanlığının güvenliliğinin sarsılmasına ve zamanla kaybolmasına neden olmuşlardır. Böylece I. Şah Abbas Kızılbaşların gücünü azaltmak için o toplumu dağıtmaya karar vermiştir. Farklı toplumların ve Kızılbaşların katılımıyla yeni bir toplum oluşturulmuş, bu yeni toplum oluşturulurken etnik farklılıklar önemsenmemiştir. Bu karma topluma “şahi seven” adı verilmiştir. Bu grubu oluşturan taifeler arasında da Türkler dışında Kürt, Gürcü, Tacik kökenli de vardır (Tapper 1974, 321- 354; Kuhestani 2002, 39-40; Tanavoli 1985, 13- 18).

19. Yüzyıl’ın başında İran - Rusya savaşının neticesiyle Şahsevenler pek çok toprak kaybetmişlerdir. Dolayısıyla birçoğu sınır dışında yani Azerbaycan’da kalırken birçoğu da güneye göç etmek zorunda kalmışlardır. Şahsevenler Miyane, Heştrud, Hamse, Kazvin, Saveh, Qom ve Tahran’ın güney doğusuna kadar çekilmişlerdir (Tapper 1986, 509 – 515). 19. Yüzyılda Rusya’dan kaçan birçok Kafkasyalı – Gence, Karabağ, Şirvan, vd. Şahsevenlere katılmışlardır (Housego 1978a, 43). Günümüzde kışlaları Irmak dere’nin doğusunda ve yaylaları Sarab, Mişkinşehr’in civarındaki tepelerde ve Erdebil yöresinde olan göçebelere

Şahseven denilmektedir. Kışları Irmak dere'nin batısında ve yaylaları Mişkinşehir'in güney batısı ve Ahar yöresi'nin yüksek yerlerinde olanlara ise Arasbaran İli (Boy) denilmektedir. Önceden Arasbaran İline (Boy) Karadağı İli (Boy) denilirdi (Kuhestani 2002, 39-41). Şahsevenlerin nüfus olarak en yoğun yaşadıkları Moğan ve Sevelan yöresidir. Bununla beraber Haştrud, Kazvin, Saveh ve Hamse'de de rastlamak mümkündür (Tanavoli 1991, 17).

Mafraş Tanıtımı

Arapça bir sözcük olan mafraş, yaygı anlamına gelmektedir. Literatürlerde mafraş denilen bu tür dokumaya, İran ve Azerbaycan bölgelerinde farklı telaffuzlarına rastlamak mümkündür. Bakü ve Ordubad lehcesinde “mefrec”, “merfeş” denilirken Salyan'da ise “marfac” denilmektedir (Axundov vd. 2007, 45-52). Şahsevenlerde ise “mafraş”, “farmaş”, “mafrac” (Andrews 1985, 124), “farneş” (Azadi ve Andrews 1985, 27), “marfaş” (Tanavoli 1985, 160), “ferneş” denir. Alan araştırmasında Kaşkaylar toplumunda “mafrec” ve “marfac”, Kürtlerin Celali taifesinde “maşraf” denildiği tespit edilmiştir. Araştırmacı Andrews, Topkapı Sarayı müzesinde deriden bir “mafraş” gördüğünü ve altındaki künyede “Osmanlı firmesi” yazdığını söyler (Andrews 1985, 126). İran'ın Farsça konuşan toplumlarında “mafraş, rakhtekhab-piç, khabgah” (Wertime 1978, 24) ve “galeh” denir (Franchis ve Wertime 1976, 16).

Mafraş üç boyutlu bir saklama eşyası olarak göçebe toplumlarına ait bir dokuma türüdür. İşlev bakımından aynışehir ve köylerdeki sandıklar gibidir. İşlevinin yanı sıra şekil bakımından benzerliği de söz konusudur. Mafraş dolu olduğu zaman sandık gibi şekil alır ve üç boyutlu hale gelir. Mafraşın uzunluğu 80-120, yüksekliği 40-60 ve genişliği 40-60 cm arasındadır. Yüksekliği ve genişliği yaklaşık bir ebatta olmak üzere, uzunluğu bunların iki katıdır. Küçük yüzü heybelerin bir gözü olduğu gibi bir kara alanındadır. Çuvallar gibi her zaman hayvanlara yüklenebileceği için çift dokunur.

Göçebeler kültüründe kadın ve kızlar dokuma ile ilgilenir. Eskiden yörükler kültüründe genç kızlar evlenmeden önce kendi çeyizleri için en az bir çift dokurdu. Gelinlerin yatak takımları, yatak örtüleri ve elbiseleri mafraş içine yerleştirilerek damat evine gönderilirdi. İran'ın göçebe toplumlarında mafraş dokuyanların arasında Şahsevenler en başta bulunur. Şahseven İline (Boy) çadırlar

içinin düzenlemesinde mafraşların has bir yeri var. Duvar dibine giriş karşısına yan yana oturtularak hem soğuğa karşı koruması hem de oturan kişinin sırtını dayaması sağlanır (resim 3). Sırayla yığılan düz taşların (birbir yanına koyulan taşlar eni 50 cm civarındadır.) üstüne mafraşlar boyuna yerleştirilir (resim 4). Yüklükte alt kısımda bulunan bu mafraşlar üstüne günlük yaygı ve örtüler konulur. Bu dokuma çift olarak yükte bulunur. Her çift sonraki çiftle deseni, malzemesi, renk ve boyutu bile farklı olabilir. Bazı zamanlar bu farklılıklar ön planda göze çarpmaktadır. Her ailede en az bir çift bulunan bu mafraşlar varlıklı ailelerde dört, beş çifte kadar çıkar. Birden fazla olmasının o ailenin itibarı ve maddi durumunu göstermektedir. Bir İran atasözü de bu durumu destekler; “varlıklı aile çadır ve mafraşlarından bellidir.” İran ve Azerbaycan'da mafraşlar ala çuvallara göre daha önemlidir. Bu yüzden daha desenli dokunur.

Resim 3. Şahseven (Arasbaran İli) çadırı içinde mafraşın yeri,

Kaleybar, As Yaylası, 24.06.2014

Mafraşlar kullanılmadığı zaman katlanarak diğer bir mafraşın içine konulabilir. Yörüklerde günlük kullanılmayan yatak örtüleri, kıymetli kıyafetler, takım elbiseler, özellikle misafir için saklanan yatak örtülerin, tozlanmaması için mafraşlarda saklandığı bilinir. Ağzı cicim veya kilim dokumayla örtülür. Mafraşlarda saklanan eşyaların dökülmemesi için ağzı bantlar yardımıyla bağlanır.

Şahsevenlerin yerleşmiş olduğu veya göç ettiği bölgelerde, her birisinin kendine has bir mafraş biçimi var. Mafraşların boyutu ve biçimleri genelde birbirine benzemesine rağmen detayı birbiriyle farklıdır. Bazılarının üst kısmında kapak olmadığı halde, öbürleri çeşitli kapaklıdır. Kapaksızlarda halkalar ağız kısma dikilmiştir ve Moğan, Miyaneh ve Haştrud Şahsevenleri tarafından dokunur. Moğan mafraşları diğer yöreler mafraşlarından daha büyüktür. Kapaklı mafraşlar farklı biçimlerde görülür. Bazısında büyük bir kapak üst ve iki küçük yanı örter. Bazıları ise iki küçük yanın ucu uzun bırakılır. Diğer bir grupta, bağlamak için deriden

bant ve toka kullanırlar. Deri bant kullanılmayan mafraşlarda ağzı, ip ile bağlanır. Kapaklı mafraşlar genelde Bicar ve Şahseven hamsesi tarafından dokunur (Tanavoli 1985, 160- 161).

Göç sırasında en önemli eşyaların başında gelen mafraşlar,dolu olduğu zaman ağır olur. Ona göre genelde büyük hayvanlara- en güçlü deve, at ve katır gibilere- yüklenir. Günümüzde artık göçebe toplumlar da kamyonlar ile göç etmektedir. Çadırlarda eskiden çift olan mafraş ve çuval gibi dokumalar, günümüzde bazen bir adet bulunmaktadır. Çift bulunsa bile, birebir aynı boyutta olması dikkate alınmamaktadır. Sağlam bir saklama eşyası olan mafraşlara eskilerdeki gibi ihtiyaç duyulmamaktadır. Şayet ihtiyaç duyulsa bile günümüzde sentetik çuvaların kullanılıyor olması mafraşların işlevini yitirmesine neden olmuştur.

Resim 4. Şahseven (Arasbaran İli) mafraş ve çuvalı,
Kaleybar, As Yaylası, 23.06.2014

Desen

Şahsevenler dokumalarının en kıymetli unsurlarının birisi desenlerdir. Desen bakımından zengin bir hazineye sahiptir. Dokumalar çeşitli iri ve küçük geometrik desenlerden meydana gelir. Desenler ezbere veya öncede dokumuş olan örnekler üzerinden dokunur. Bu desenleri oluşturan üçgenler, baklavalılar, eşkenarlar ve karelerin bir araya gelmesiyle farklı motifler oluşturulur. Motifler sitilize edilmiş biçimlerde görülür. Bazı motiflerin kökenini ve hangi kültürden geldiğini öğrenmek mümkün olmayabilir. Çünkü çoğu Türk soylu gruplara ait olan dokumalarla ortaktır. Sadece biçim olarak tekniğe göre değişmiştir. Kullanılan motif konuları üç gruba sınıflanır (Tanavoli 1985, 46):

- Sitilize edilmiş hayvan figürleri (tavus, ejderha, kartal,yengeç, çiftbaşı hayvan, kaplambağa,vb.)
- Yıldız (olduz) çeşitleri
- Sitilize edilmiş Bitkisel motifleri (çiçek, yaprak)

Hayvan motifleri					
	Tavus	Ejderha (yılan)	kartal	Çiftbaşı hayvan	Yengeç, kaplambağa
Yıldız motifleri					
	Çeşitli Yıldız (Olduz) motifleri (dört, altı ve sekiz kollu yıldızlar)				
Bitkisel motifleri					
	Sekiz yapraklı çiçek (Dört, altı yapraklı)	Tirme gül	Çiçek motifleri		

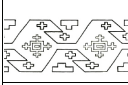

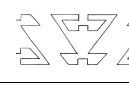

Çizim a) Şahseven dokumalarında kullanılan motifler

Sitilize edilmiş hayvan figürleri arasında en çok tavus, ejderha, kartal ve çiftbaşı hayvan kullanılır. Şahseven dokumalarında “hayvan motifleri geometrik biçimlerde olmakla birlikte bütün bir figür şeklinde dikkati çeken ve hangi hayvan olduğu belli olan sade fakat net şekillerdir.” (Soysaldı, Sarnesar 2007, 17) Bazı görüşlere göre Şahsevenlerde kullanılan çiftbaşı hayvan figürlü motif, belki de bu toplumun oluşmasından önce yerli desenlerin bir parçasıymış (Opie 1992, 254).

“S” şekli en sevilen ve yaygın motiflerden birisi olarak dokumalarda görülür. Farklı tekniklerde uygulanan bu motif, teknikler ve yöreye göre farklı biçimler ve isimler alır. Şahsevenlerde “Aptal-burun” denilen bu motifin bir biçimine, Kaşkaylarda “ağaceri” adı verilir (çizim 1). Türkmenistan, Azerbaycan ve Anadolu’da da görülen bir motiftir (Azadi ve Andrews 1985, 37). Araştırmacılara göre, “S” biçimi yılan ve ejderha şeklini andıran bir motiftir (Opie 1990, 133; Tanavoli 1985, 52). Diğer görüşler ise ejderha ve yılan bu motifin bir kaynağı olduğu halde başka kaynakların olması da muhtemeldir. Parham’a göre, yuvarlak çizgiler 12. yüzyıldan sonra Çin minyatürlerinden İran minyatürlerine geçmiştir. Bu biçim daha çok eski tarihe dayanabilir. Sonralarda deforma olarak bu biçimi almıştır. 3000 M. Ö. İran’da Giyan tepesinde bulunan çanak çömlek üzerinde resim edilen antilop motifi (çizim 2), “S” şeklinin kaynağı olabilir (Parham 1991, 361).

Anadolu’da “eli belinde” olarak söylenen motife, Şahsevenlerde “eli göynünde” denir (çizim 3). Mikayllı “kuş”, Geyikli taifesinde “baş-göt” veya “göt-baş” adı verilir (Azadi ve Andrews 1985, 40). Şahseven dokumalarında en çok yıldız biçimli

motifler görülmüştür. Bu tip motifler dokuma tekniği ve kullanıldığı alana (bordür, zemin) bağlı olarak çeşitli formlar alır. Diğer bir biçimden bahs edersek çengel motifidir. Özellikle mafraş dokumalarında sık sık görülen bir biçimdir. Yöreden yöreye adı değişir. Kaynaklarda çengel olarak adlandırılan motif dokuyucularca, “ginah”, “gara ginah”, “kuş başı”, “tırnak” veya “dırnakh” olarak isimlendirilmiştir (çizim 4). Şahseven dokumaları arasında mafraşların eski desenleri hala devam etmektedir. Yeni dokumaları eski örneklerle karşılaştırdığımızda malzeme ve renkler değiştiği halde, aynı desen ve düzenleme hala devam etmektedir. Her ailenin ihtiyacı olan bu dokuma, genelde taban kısmı dışında, her tarafı aynı desenden oluşur. Taban kısmı sade ve desensizdir.

			
1. Aptaiburun	2. İran- Giyantepe, çanak çömlek üzerinde resim edilen antilop motifi (Parham 1991, 361)	3. Eli göyünde	4. ginah

Çizim b) Şahseven dokumalarında görülen motiflerden örnekler

Desen düzenlemesi bakımından genel olarak Şahseven mafraşı dört grupta toplanır:

1. Yatay şeritlerden oluşan mafraşlar: bu tür düzenleme bütün Şahsevenlerde ortaktır. Mafraş enine şeritler halinde bölünmüştür. Genelde üç geniş ve birkaç çeşit ince yatay şeritlerden oluşmaktadır. Üst detay ve alt detaydaki geniş şeritlerin deseni ve renkleri aynıdır ve bir simetrik olayı görülmektedir. Ortadaki ana şerite nazaran daha geniş ve deseni de çoğu zaman farklıdır. Bu grupta yer alan motiflerin yerleşmesinde, birkaç düzenleme görülmektedir:

- Aynı desen simetrik olarak sırayla yanyana tekrarlanır. Motiflerin arasındaki boş alanları, iki yan motif doldurur (resim 5).
- Alternatif olarak, motif dizileri, sırasıyla düzenlenmiştir.
- Şeritler içerisinde dikey olarak motifler karşı karşıya yerleştirilir.

2. Serbest serpilmiş olan motifler: bu grupta, zemini farklı motifler oluşturur. Fakat zeminde özgürce tekrarlanmış motifler bordür ile sınırlandırılır.

3. Madalyonlu: bordür ile sınırlanmış bir düzenlemedir. Ortada bir veya iki madalyon oluşmaktadır (resim 6).

4. Diyagonal: motiflerin yerleşmesi, diyagonal olarak mafraşın yüzünü kaplar. Bu tür desen düzenlemesi diğer gruplara göre azdır.

1. Yatay şeritli mafraş

2. Serbest serpilmiş motifli mafraş

3. Madalyonlu mafraş

4. Diyagonal motifli mafraş

Moğan mafraşlarının çoğu yatay şeritler halinde dokunur. Ana bantta yer alan ve “gara ginah” denilen motif simetrik olarak madalyon gibi dört kısımdan oluşmaktadır (resim 7). Bazı yerlerde de “yumurta” ismi verilir. Bordürlerde yer alan tavuslar her zaman bir yönlüdür. Soldan sağa hareket etmesi daha çok görülmektedir (Azadi ve Andrews, 38). Miyane ve Hamse3 mafraşları, desen düzenlemesi bakımından daha çok çeşitlilik göstermektedir. Örneğin madalyonlu, gül ve botteh desenlidir. Bu grup mafraşların desen düzenlemesi daha çok bu bölgenin heybelerine benzer (Tanavoli 1985, 161). Botteh desenli mafraşların, hepsi Haştrud ve Hamse’ye yerleşen Şahsevenler tarafından dokunmaktadır (Housego 1978b, 11). Hamseler genelde bordürlerin zemini için fildişi- beyaz arası renk ve deseninde çeşitli yıldız motifini kullanmaktadır. Haştrud’a yerleşen Şahsevenlerin mafraşları sadece bir yüzü desenlidir (Wertime 1998, 45).

Miyane ve Bicar arasındaki Şahsevenler mafraşlarının tabanları sade yatay çizgilidir. Hamseler mafraşlarının tabanı hepsi kırmızıdır. Kazvin ve Save’ye yerleşmiş olan Şahsevenler mafraşlarının özelliği Bicar ve Hamselerle ortaktır, fakat biraz kalındır (Tanavoli 1985, 161). Kazvin Güneyinde yaşayan İnanlı taifesi, Save yöresinde yaşayan Bağdadi4 mafraşları genelde ilikli kilim ve bordürleri ise sumak denilen tekniği ile dokunur. Bağdadi taifesinin dokumaları desen ve teknik bakımından şüphesiz Türk dokumalarındandır. Kullanılan çözümlerin rengi fildişi ile kahverengi arasındadır. Bazı örneklerde de pamuk kullanıldığı mümkündür. Başlangıç ve bitiş kısmı sade dokunur ancak atkılar çözümler arasından iki üst, iki alt veya üç üst, üç alt atlatılarak geçirilir (Housego 1978b, 12; Wertime 1998, 41).

Tanavoli’ye göre Kilim teknikli dokunan mafraşların hangi Şahseven grubuna ait olduğunu anlamak zordur. Sadece onların desen düzenlemesi,

renk ve bazen de kapakları üzerinden anlaşılır (Tanavoli 1985, 160- 161). Çünkü Şahsevenlerin dağılmış olduğu yörelerde hemen hemen aynı kilim motifi uygulanır (resim 8).

Resim 5. Şahseven (Arasbaran İli), ginah ve tavus desenli mafraş, Kaleybar, As Yaylası, 24.06.2014

Resim 6. Şahseven, madalyon desenli ve gayık teknikli mafraş, Tebriz, 02.07.2014

Resim 7. Şahseven, ginah desenli mafraş, Kaleybar, 24.06.2014

Resim 8. Şahseven, ilikli kilim teknikli mafraş, Tebriz, 02.07.2014

Teknik:

İran'ın Türk soylu toplumlarında Türkmen, Afşar ve Kaşkaylarda halı dokumacılığı daha çok yaygındır. Anadolu yörelerinde gördüğümüz gibi, Şahsevenlerde de düz dokumaya daha çok önem verilir. Bu yüzden yaygılar, örtüler, saklamalar (çanta, heybe, çuval vb.) çeşitli düz dokuma tekniği ile dokunur. Onlar sumak denilen tekniğe "sekme" (Andrews 1985, 126), "gayık" ve "verni" gibi isimler verirler. Mafraşların dokuması için farklı teknikler uygulanır. En tercih edilen teknikler "gayık", ilikli kilim ve cicim tekniğidir. Bazı örneklerde üç tekniğin bir arada uygulandığını da rastlanmıştır. Bazen halı tekniğiyle de dokunur ve ona "gebbe" denilir. (Andrews 1985, 126). Az sayıda da ters ekstra ilme sarma atkı tekniği (ters sumak) kullanılır. Mafraşların yüzü ve yanlarında ne teknik dokunursa dokunsun, tabanı sade kilim ve bazen de ilikli kilim dokunur. İlikli kilim tekniği ile dokunan mafraşlara, Tebriz pazarında "mihrabı" ve "hamamı" denir. Tebriz'in kapalı çarşısında, halı tüccarlarının söylediğine göre bu grup mafraşların ömürleri genel olarak sumak teknikli mafraşlara göre daha çoktur (Mehdi Mirzay, 2014).

Alan araştırmasında ilikli kilim teknikli mafraşların çözgüsünün yün olduğu; "gayık" tekniği ile dokunanlarda ise hem yün ve hem pamuk kullanıldığı tespit edilmiştir. Pamuk çözgülerde, ipliğin katı 5 – 13 arasında değişilir. "Gayık" tekniği ile dokunan mafraşlarda desen sıraları arasında bazen bir, bazen de iki defa, üç ve dört katlı pamuk atkısı atılır. Bu teknikte, zemin atkısı çözgüleri bir alt, bir üst geçer. Sonraki sırada geri dönüp tekrar bir üst- bir alt geçerek boşlukları doldurulmasıyla zemin dokuma sırası tamamlanmış olur. İncelenen mafraşlarda balıksırtı "gayık" tekniği tercih edilmiştir. "Gayık" tekniği genelde 2/1 harekette dokunur. Fakat 4/2 hareket desen sınırlarında kullanılır. Kilim tekniğiyle dokunan mafraşlarda bir katlı atkı ipliği kullanılır. Alan araştırmasında kilim teknikli mafraşların boyutları, "gayık" teknikliye göre daha küçük olduğu tespit edilmiştir.

Malzeme olarak halkın kendi beslediği koyun yünü (resim 9) ve bazen deve yünü az sayıda da olsa keçi kılından elde edilir. Yakın zamanlarda pamuğun kullandığı da görülür. Şahsevenler çözgüye arış, desen ipliğine "honi" ve atkıya "arğaç" denir. Kullanılan diğer bir iplik "dahna" ipidir; Kalın bir ip, "honi" ve arğaçları güvenli bastırmak için, her sıra dokunduktan sonra kullanılır.

Şahsevenler dokumaları için sonbaharda kesilen yünden kullanırlar (Andrews 1985, 129). Bazı örneklerde “arışlar” üç katlıdır. Bazı görüşlere göre, üç katlı “arışların” kullanmasının nedeni Azerbaycan etkisidir. İran’ın diğer yörelerinde de üç katlı arış kullanılmamaktadır (Azadi ve Andrews 1985, 42). Eski örneklerin çözgü, atkı ve desen iplikleri olmak üzere çoğunlukla yün ipliği kullanılmıştır. Son zamanlarda yapılan mafraş dokumalarında ise çözgü ve yer atkısı pamuk, desendeyün ipliği kullanılmış olduğu rastlanmıştır.

Miyane yöresinde oturan Şahsevenler mafraşlarının ön ve iki yanları “gayık” tekniği, taban ve arka yüzü, sade kilim tekniği ile dokunmuştur. Bu yöre mafraşlarının eskileri, küçük bir grup olarak sadece ön yüzü “gayık” tekniği ve diğer kısımlar hepsi atkı yüzü sade ve ilikli kilim tekniği ile dokunmuştur. Miyane Şahsevenleri ve Hamse taifesi arasındaki mafraşların tabanı atkı yüzü sade ve çok nadir zamanda ilikli kilim tekniği ile dokunmuştur (Tanavoli 1985, 160-161). Şimdiye kadar tanınmayan ve atfedilmeyen ters sumakla dokunan Şahseven mafraşları ve hurjinleri (büyük ebatla olan heybe) muhtemelen Haştrud Şahsevenlerine aittir. Bağdadi Şahseven mafraşları hem kilim tekniği ve hem de “gayık” denilen sumak teknikle dokunmuştur (Housego 1978a, 44).

İlmeli teknikle dokunan mafraşlar, genellikle Veramin yöresine yerleşmiş olan Türk kökenli toplumlar tarafından dokunur. Bu yöre mafraşlarının sadece ön yüzü ilmeli teknikle dokunmuştur (Tschebull 1978, 46). Hamselerin mafraşlarının sadece bir yüzü “gayık” denilen teknikle dokunur. Diğer üç yüzü başka tekniklerle dokunmaktadır. Boyut olarak Azerbaycan bölgesi ve Kafkaslar’a göre daha küçüktür. Bazılarında ana parça fazla dokunur. Bir çeşit kapak görevini görür. Diğer bir grupta, küçük parçalar bu görevi yaparlar (Wertime 1998, 45).

Haştrud ve Miyane’ye yerleşen Şahsevenlerin mafraşlarına baktığımızda malzeme ve teknik olarak iki grup özellik dikkatimizi çekmektedir:

a) Dokumaları sık, ince kumaş gibi dokunmuştur. Yumuşak yüzeye sahiptir. Desen ipliğinde çok miktarda (beyaz alanda) pamuk kullanılmıştır. Bazı örneklerin yer atkısında ipeğe rastlamak mümkündür.

b) Mafraşlarda çözgü etrafına sararak düğümlü teknik kullanılır (Wertime 1998, 86-100).

Mafraşlar üç parça halinde dokunmaktadır. Ön,

taban ve arka yüzü bir parça halinde, diğer iki küçük yüzü de ayrı ayrı dokunur. Sonra üç boyut yapmak için küçük parçalar büyük parçaya dikiilir. Aynı tezgahta, ana parça dokuması biter bitmez başına iki küçük parça dokunabilir. Ağız kısmına, çeşitli demir, keçi kılı veya pamuk ipinden yapılan halkalar dikiilir. Örgü bantlar bu halkaların içinden geçirilerek mafraşın ağızını kapatır. Deri bant va halkalar da görülmektedir. Genelde bir mafraşın boyunda iki veya üç, eninde ise bir halka yapılır. Ana parçayı yanlarla birleştirmesi için, çeşitli renkli yün ipliği kullanarak çuvaldız ile çapraz sarma yapılır.

Şahsevenlerde, ensiz dokumalar (cicim, bant vb.) “yer hanası” denilen yatay tezgah ile dokunur. Enli dokumalar – mafraş, çuval, heybe, hurjin – “göy hanası” adı verilen dik tezgahlarla dokunur (resim 10). Kirmana “girvanka” derler. İki çeşit kirkıt kullanılır. Metaldan yapılan hilal şeklinde, uçları tarak gibi, buna “hilal” denmektedir. Diğerleri yine metal yapılı uçları öbürüne göre daha uzun ve tarak sayısı çoktur.

Resim 9. Koyun kırkımı, Kaleybar, As Yaylası, Şahseven
“(Arasbaran İli), 24.06.2014

Resim 10. Verni dokuma, Kaleybar, As Yaylası,
Şahseven (Arasbaran İli), 23.06.2014

Renk:

Mafraşlarda kullanılan renkler hemen hemen o bölgelerin diğer dokumalarında da görülür. Şahsevenler II. Dünya savaşına kadar dokumalarının boyamasında sentetik boya kullanmamışlardır. Kırmızı için kök boya, sarı renk için isperék (esparag) ve mavi için de indigo kullanırlar. Fildişi rengi ile kahverengi arası için da boyanmamış koyun yünü ve bej- kahverengi arasında deve yünü kullanılmıştır. Yeşil ile mor arasındaki renkler saf bir renk olmadığından renklerin birleşmesinden elde edilir. Meşkinşehir ve Erdebil yöresinde oturan Şahsevenler bu boya maddelerini ya pazardan hazır olarak satın alırlar ya da bölgeyi seyyar olarak boyamacılar aracılığıyla elde ederler (Azadi ve Andrews 1985, 49). Şahseven dokumalarında en sevilen renkler açık ve parlak kırmızı, mavi, yeşil, turuncu, pembe, mor ve beyazdır. Beyaz için genelde yün yerine pamuk kullanılır (Housego 1978b, 9).

Sonuç:

Tebriz, Ahar, Kaleybar merkez ve As yaylasında yapılan alan araştırması sonucunda bölgede Şahsevenlerin saklama dokumaları özellikle önemli bir parçası olan mafraşlar satılarak kaybolmaya yüz tutmuş görülmüştür. Bu durum sadece şehir ve köylere yerleşenlerde değil, aynı zamanda göçebe hayatı devam edenlerde de rastlanır. Kalan örneklerde anneleri veya başkası tarafından miras olarak ulaşılmıştır. Yaşam şartlarının değişmesi neticesiyle günümüzde evlenen kızlar artık eskideki gibi çeyizleri için mafraş dokunmamaktadır. Araştırma sırasında, As yaylasında çadırların birçoğunda mafraşın bulunmadığı darastlanmıştır. Aileler mafraşlar yerine çeşitli makine ürünü kullanmaktadır. Öte yandankamyonlarla göç ettikleri için göç sırasında mafraşa ihtiyaç duyulmamaktadır. Bir dokuyucu dokuma sanatını hala devam ederse üreticiler için ücretli çalışır. Bu nedenle malzeme hazırlama ve boyamaya işlemleriyle uğraşmamaktadır. Git gide dokuma sanatına bağlı olan dallar kaybolmaya başlamıştır. Eskide Şahsevenlerin konduğu yurtlar ve orada dokuyucuların denemiş olduğu doğal boyar maddeler birer boyama atölyesi nitelendirilebilir. Değişik boyacıların yaptığı boyalar, sonuçta herkesin hoşlandığı farklılıklar yaratır. Bu da mafraşlara estetik bir görünüm verir. Ama günümüzde artık şehirdeki boyacılar bu görevi yapmaktadır. Dolayısıyla renk çeşitliliğinin azalmasına sebep olmuştur. Mafraşlar göçebelere has bir dokuma olduğu için ticari amaçtan uzak

tutulmuştur. Bu yüzden eski desenler düzenlemesi bozulmayıp devam etmiştir. En son örneklerde eski desen düzenlemeleri görülebilir. Hammaddeler bakımından eski örenklerin malzemesi yüzde yüz yün olduğu halde yakın zamanlardaki “gayık” teknikli örneklerde çözgü ve yer atkısı için pamuk kullanılmıştır.

Yörük dokumalarının renk ve motifi, kültür yapılarının bir ögesi olup anlatamadığı düşünceyi ve duyguyu yansıtmaktadır. Bu kültürü korumak için Yörük dokumalarını, şehirdeki yaşam biçimine uyarlanarak devam ettirilmelidir.

Not

1. Bu çalışma; Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir. (Proje No: SOS – C – SYP – 280214 - 0050)
2. On iki Türkmen kökenli taifeden oluşan Kızılbaşlar, Şii inancını yaymayı amaçla başlarına on iki imamı temsil eden on iki katlı kırmızı bir başlık takarlarmış. Bu isim I.Şah İsmail (1502- 1524) tarafından bu topluma verilmiştir. Kızılbaşlar taifeleri içinde Anadolu'dan katılan birçok taifeler de görülür. Kızılbaş altında bulunan taifeler şunlardır: Afşar, Şamlı, Tekli, Bayat, Rumlu, Karamanlı, Zulkadirli, Varsak, Halac, İnanlı, Ustaçlı, Baharlı, Kacar. (Tapper 1974, 321-324).
3. 18.yüzyılda Nadirşah (1736 – 1747) tarafından göç edilen Şahsevenler Karagan ve Hamselere yerleştirilmişlerdir (Andrews 1985, 126).
4. Bayat Boyundan olup, 19. yüzyılın başında Anadolu'dan şimdiki bölgelerine geldiklerinde, bir müddet Bagdat şehri yakınlarında kalmışlar diye iddea edirlendir. (Housego 1978b, 12)

KAYNAKÇA

Andrews, P. A. (1985), “Farmash – Weaving among the Shahsevan”. International Conference on Oriental Carpet and Textile Studies I, Halı, London: 124-130.

Axundov, A. A., Q. Ş. Kazımov, and S. M.Behbudov. (2007), Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti. Bakı: Şerq – Qerb.

Azadi, S. and P. A. Andrews. (1985), Mafrash, Woven Transport Packs as an Art form among the Shahsevan and

other Nomads in Persian, Berlin: Dietrich Reimer Verlag.

Franchis, A. de and J. T. Wertime. (1976), *Lori and Bakhtiyari Flatweaves*. Tehran: Tehran Rug Society.

Housego, J. (1978a), "Northwestern İran & Caucasus". *Yörük the Nomadic Weaving Tradition of the Middle East*. Pennsylvania: Museum of Art: 44-46.

(1978b), *Tribal Rugs; An İntroduction to the Weaving of the Tribes of İran*, London: Van Nostrand Reinhold Company.

Kuhestani, H. (1381/2002), *Tahlile Eghtesadi – Eejtemai Tolid ve Bazaare Varnidar Manateghe Ashayeri Arasbaran (Socio- Economic Analysis of Verni Manufactures and markets in Arasbaran Nomads Area)*. (Unpublished Project). Tebriz: Department of Tribal Affairs in East Azerbaijan.

Opie, J. (1990), "Fragments of Ancient Puzzel, Part I: The Original of Tribal & Village Rug Motifs", *Halı*, 53, (Oct.): 121 – 135.

(1992), *Tribal Rugs; Nomadic and Village Weavings from the Near East and Central Asia*. Portland: The Tolstoy Press.

Parham, C. (1991), *Destbaft haye Aşayeri ve Roostayi Fars (Tribal and Village Rugs from Fars)*. Vol. 2, Tehran: Amir Kabir.

Soysaldı A., K. Sarnesar. (2007), "İran – Şahseven Dokumaları ile Türkiye Yörüklerinin Alaçuval ve Heybe Dokumaları Arasındaki Teknik ve Desen Benzerlikleri", 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı Yay.

Tanavoli, P. (1991), *Bread and Salt İranian Tribal Spreads and Salt Bags*. (Translated to English by Shirin Samii). Tehran: Ketabsara.

(1985), *Shahsavan Iranian Rugs and Textiles*. New York: Rizzoli International Publication.

Tschebull, R. (1978), "Northwestern İran & Caucasus". *Yörük the Nomadic Weaving Tradition of the Middle East*. Pennsylvania: Museum of Art: 46-48.

Tapper, R. (1999), "Frontier Nomads of İran: a Political and Social History of the Shahsevan". Review by: Philip S. Khoury, *The American Historical Review*, Vol. 104, No. 4 (Oct.): 1422 – 1423.

-(1986), "Raiding, Reaction and Rivalry: The Shahsevan Tribes in the Constitutional Period". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*,

Vol. 49, No. 3: 508-531.

(1974), "Shahsevan in Safavid Persia". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 37, No. 2: 321-354.

Wertime, J. T. (1998), *Sumak Bags of Northwest Persia and Transcaucasia*. London: Laurence King.

(1978), "The Names, Types & Functions of Nomadic Weaving in İran". *Yörük; The Nomadic Weaving Tradition of the Middle East*, Pennsylvania: Museum of Art: 23-26.

Sözlü görüşme, Mirzayi Mehdi (Tebriz Kapalı Çarşısı), Tebriz, 02.07.2014